

ГРИГОРІЙ
КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

Харків

 Vivat
ВИДАВНИЦТВО

2023

Передмова

НЕ ТІЛЬКИ «МАРУСЯ»

Автора не зрозуміти поза його добою. Посередні письменники служать їй, талановиті переростають, а великі — творять нову.

Щоб зрозуміти, чим і ким був для історії української літератури Григорій Квітка, він же Грицько Основ'яненко, треба побачити, що коїлося в нашому красному письменстві 1833 року, коли харківський альманах «Утренняя звезда» опублікував уривок із Квітчиної повісті «Маруся».

Перша чверть XIX століття у *друкованій* українській літературі в Російській імперії — це Котляревський і п'ять віршів Петра Гулака-Артемовського. Все. «Енеїда» не просто створила нову літературу так звану «живою», «народною» мовою, — вона ще й привела до менш очевидних наслідків:

- Українська література XIX століття майже повністю відірвалася від старої, ґрунтованої на зовсім інших мовних принципах, яку через це нині так важко читати. Навіть Сковороду пам'ятали як людину й легенду, але майже не знали як письменника, крім кількох поезій.
- «Енеїда» надзвичайно талановито ствердила існування України й вітальність її культури, проте сам жанр

бурлескно-травестійної поеми породив хибне уявлення, ніби про нас тільки так і можна писати — гумористично й грубувато. Вже «Наталка Полтавка» розхитувала цей стереотип, створюючи натомість новий (а співаємо як гарно!), але ця п'єса, на відміну від «Енеїди», вплинула на сучасників геть не одразу.

- Поема Котляревського призначалася, принаймні в друці, не лише для українського читача, а й для імперського, тобто російськомовного. І для російських, і для українських читачів «малоросійська словесність», писана обома мовами, була передусім додатком до «справжньої», «великої» літератури. Однак не всі з цим погодилися.

Котляревщина панувала довго: її епігони друкувалися ще в 1850-х роках. Це були або чергові варіації на античні теми з місцевим колоритом, або довжелезні етнографічні поеми, або агітки — уславлення імперії, як не дивно. Та ні, зовсім не дивно. Далі побачимо, що подвійна лояльність — місцева та імперська — великою мірою визначала і Квітчину творчість.

Однак були й ті, хто намагався залишити котляревщину позаду.

Першим, ще на початку 1820-х, став польський україномовний поет Тимко Падура. Наша культура його так і не сприйняла (Падуру ганили всі — від Шевченка й Куліша до Драгоманова): надто дивно звучала його мова, надто польським здавався погляд на історію.

А потім майже синхронно у 1827—1829 роках троє поетів — Петро Гулак-Артемівський, Левко Боровиковський і Павло Білецький-Носенко — переклали або, точніше, переспівали українською кілька європейських поезій, щоб довести, що наша мова для цього придатна, а культура

ширша, ніж яскраві оповідки про «парубка моторного» та «сучу дочку».

Гулак-Артемівський, пишучи варіації на теми Міцкевича, Гете й Горация, так і не спромігся подолати стильову інерцію котляревщини («Рибалка хлюп!.. за ним шубовість вона!..», «Пархоме! в щасті не брикай!..»). Натомість Боровиковський, опрацьовуючи Бюргера, Пушкіна й Горация («Щасливий в світі той, хто так уміє жити, / Як наші прадіди живали...»), і Білецький-Носенко, перекладаючи того-таки Бюргера («Жахнулась Ївга ще за зір, / Щось сон лихий віщує...»), буквально творили *нову мову*. Вони вірили, що можна піти далі: Білецький-Носенко навіть написав, але не надрукував цілий маніфест літератури, на яку чекають мільйони носіїв мови.

Важливо, що вже тоді українські письменники коливалися між двома можливими шляхами: і Боровиковський, і Білецький-Носенко зробили Бюргерову Ленору українкою (Марусею та Ївгою відповідно). Однак перший переклав не оригінал, а російський переспів Василя Жуковського, натомість другий працював саме з німецьким текстом. Чи потрібна нам російська література як обов'язковий посередник, «вікно в Європу»? Тепер для нас очевидно, що ні; це було очевидно для Хвильового; очевидно вже для Пантелеймона Куліша. Проте у Квітчині часи мало хто міг зробити рішучий вибір — «Геть від Петербурга!».

З кінця 1820-х і протягом 1830-х років у Харківському університеті й навколо нього існував гурток молодих письменників — хтось зникав, хтось з'являвся, — які, зрештою, і створили нову літературу. Звісно, їх затьмарив Шевченко, незрівнянно вищий талантом, але історична роль харківських романтиків величезна, та й на Кобзаря вони вплинули безпосередньо і потужно.

САЛДАЦЬКИЙ ПАТРЕТ

ЛАТИНСЬКА ПОБРЕХЕНЬКА,
ПО-НАШОМУ РОЗКАЗАНА

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотаться, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляр та й маляр. І що то був за скусний! — Там морока його зна, як то гарно мальовав! — Чи ви, братіки, що читаете або слухаете сюю книжку, думаєте, що він так мальовав собі просто, абияк, що тільки розміша краску: чи червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні; тривайте лишень! — таки що вздрить, так з нього патрет і вчеше; хоч би тобі відро або свиня, таки живісінько воно й є; тільки посвистиш, та й годі! А ще, було, як намалює що-небудь та підпише — бо й письменний був собі, — що се не кавун, а слива, так-таки точнісінька слива. Раз... о! сміху було! — Хлопці аж кишки порвали від реготу: змальовав він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив, так надивовижу! — Ну, намальовавши, та й каже нам: «Тепер, хлопці, дивіться, що за кумедія

буде». А ми кажемо: «А ну, ну, що там буде?» — А він каже: «А йдіть лишень за мною та й несіть патрет попової кобили». — От ми, узявши, та й пішли, та по його наущенію і постановили біля панотцевого двора; підперли її гарненько; таки точнісінько як кобила стоїть, і на одно око сліпа, і хвіст вирваний, і ребра їй повилазили, та ще й голову понурила, мов пасеться. От як постановили її, а самі, узявши, та й поприсідали попід плотом, у бур'янах, та й ждемо батюшку, а самі тулимося якомога, щоб не реготатися. Аж ось, зирк! іде наш отець Микита; та ще, мабуть, було і у головці; іде та собі під ніс *всемирну* мугиче; а далі і вздрів кобилу та й каже: «Що за ледащо мій Охрім! — (а його батрака та звали Охрімом) — кобила, — каже, — зійшла против ночі з двора, а він і байдужé; коли б то мені її піймати!» — А далі зняв з себе пояс, зав'язав петлю та й став до неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: «Тпрусьо, ряба, тпрусьо!» — а далі як підійшов близенько, як закине їй на шию пояс, як крикне: «Тпррру!», як потягне до себе, а кобила як впаде, а ми так і зареготались та навіткача! А отець Микита і zostавсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги одубіли, і ні з місця; а кобила перед ним лежить догори ногами; і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля розказовав, що й довго б стояв, та попададя побачила та й не знала, що з ним і робити: і віддувала, і водою бризкала, та на превелику силу з місця звела і увела у хату; так, — каже, — цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе в вічі лізла, аж поки шалхвеї напився.

Так ось такий-то був скусний маляр... те, те, те! тепер згадав: його звали Кузьмою, а по батюшці Трохимович.

<i>Михайло Назаренко. Не тільки Маруся</i>	<i>5</i>
Салдацький патрет	17
Мертвецький великдень	41
Конотопська відьма	69
От тобі і скарб	171
[Де те щастя?]	211
Перекотиполе	219
Пархімове снідання	256
Малоросійська биль	267
Підбрехач	276
Головатий (пер. з рос. Михайла Назаренка)	280
Українці (пер. з рос. Михайла Назаренка)	318
Примітки	326
Пояснення слів	347